

ВІДГУК

офіційного опонента – доктора юридичних наук,
професора Амелічевої Лілії Петрівни на дисертаційну роботу **Россолова**
Вячеслава Володимировича на тему «Відшкодування моральної шкоди,
заподіяної дискримінацією у сфері праці», подану на здобуття наукового
ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 – «Право»

Актуальність теми дослідження. Багаторівнева суспільна потреба у створенні ефективних правових механізмів захисту прав і свобод працівників у контексті сучасних тенденцій глибоких трансформацій трудових відносин диктує необхідність розробки концептуальних засад відшкодування моральної шкоди, заподіяної дискримінацією у сфері праці. Адже у процесі глобалізації, інституціоналізації трудових відносин та підвищення ролі міжнародних стандартів у сфері захисту прав людини, особливої актуальності набуває питання компенсування нематеріальної шкоди, спричиненої дискримінаційними діями, з огляду на їхній довготривалий психологічний, соціальний та професійний вплив.

Одним із ключових аспектів проблематики є недостатня урегульованість правових підходів до визначення та доведення моральної шкоди, що заподіюється дискримінаційною поведінкою, і, відповідно, недостатня ефективність існуючих механізмів її відшкодування. Це ускладнює реалізацію права на справедливість та відновлення моральних прав працівника у разі дискримінаційних обставин, що, у свою чергу, веде до порушення принципу рівності та недискримінації, закріпленого як у національних нормативно-правових актах, так і у міжнародних документах.

Окрім того, через зростаючу кількість випадків дискримінації у сфері праці, в тому числі за ознаками статі, віку, раси, етнічного походження та інших ознак, виникає нагальна потреба у систематизації та поглибленому науковому аналізі правових інструментів, що регулюють відповідну сферу. Це дозволить не лише здійснити їхню ідентифікацію та оцінку ефективності, а й обґрунтувати

можливі напрями їхнього удосконалення з урахуванням сучасних тенденцій соціального розвитку і правової практики.

Важливу роль у формуванні актуальності обраної теми дисертації відіграє і розвиток міжнародного правового співтовариства, яке формується навколо концепцій прав людини, боротьби з дискримінацією та захисту моральних і нематеріальних інтересів громадян. Врахування міжнародних стандартів та рекомендацій сприяє імплементації у національну правову систему сучасних підходів до відшкодування моральної шкоди, що є особливо актуальним для гармонізації правових норм та підвищення їхньої конкурентоспроможності.

Таким чином, дослідження обраної дисертантом проблематики, є необхідним для формулювання сучасної концепції правового регулювання моральної шкоди у сфері праці, що відповідатиме сучасним соціальним викликам, забезпечуватиме справедливий захист прав і свобод працівників, сприятиме формуванню суспільства, орієнтованого на цінності рівності, справедливості та людської гідності. Це дозволить не тільки підвищити інструментарій правової відповідальності за дискримінаційні дії, але й зміцнити довіру громадян до системи правового захисту, сприяти формуванню рівних умов для реалізації трудових прав кожної особи.

Науково-теоретичну основу цієї дисертації складають праці вітчизняних та зарубіжних учених із різних галузей знань, зокрема у сфері трудового права, такі як роботи І. М. Твердовського, Л. О. Корчової, І. В. Лагутіної, І. П. Майстер, В. П. Паліюка, П. М. Рабіновича, О. О. Рубан, В. Д. Чернадчука, С. І. Шимон, О. М. Ярошенка та інших. Однак попри широке коло досліджень у цій царині, вони здебільшого розглядали лише загальні питання моральної шкоди і її підстави, не заглиблюючись у більш специфічні аспекти. З урахуванням зазначеного, дисертаційна робота Вячеслава Володимировича Россолова має важливе наукове та практичне значення, оскільки у ній висвітлюється низка аспектів та авторських ідей щодо вирішення актуальних проблем у цій сфері, а також пропонуються напрями подальшого розвитку правового регулювання питання відшкодування моральної шкоди в разі

дискримінації на роботі.

Відтак, дослідження механізмів відшкодування моральної шкоди, заподіяної дискримінацією у сфері праці набуває особливого значення й актуальності. Все це й зумовлює важливість та своєчасність проведеного Россоловим Вячеславом Володимировичем дослідження.

Обґрунтованість наукових положень, висновків і рекомендацій, що містяться в дисертації. Зміст дисертації в цілому характеризується досить високим теоретичним і науково-методологічним рівнем вирішення поставлених завдань. За допомогою чітких визначень понять, проведеної систематизації та класифікації тощо, автору вдалося досить аргументовано висловити свою думку щодо проблемних питань правового регулювання відшкодування моральної шкоди, заподіяної дискримінацією у сфері праці. Загалом дисертація, яка виконана у формі спеціально підготовленого рукопису становить цілісне й повністю завершене наукове дослідження із абсолютно чіткими висновками.

Обґрунтованість дослідження Вячеслава Володимировича Россолова визначається, передовсім, його широкою й різнобічною джерельною базою. Розробляючи власну теоретичну концепцію та пропонуючи авторські визначення, дисертант спирається на широкий спектр вітчизняних і зарубіжних наукових джерел, не обмежуючись при цьому суто правовими дослідженнями. Базою дослідження виступили праці вітчизняних і зарубіжних учених, які належать до різних наукових напрямів та шкіл. Нормативну та емпіричну базу роботи склали Конституція України, закони та підзаконні нормативно-правові акти, якими регулюються питання відшкодування моральної шкоди, заподіяної дискримінацією у різних аспектах і зокрема, у сфері праці, низка міжнародних актів щодо запобігання дискримінації, окремі законодавчі акти зарубіжних держав, а також практика їх застосування, ретельна робота з якими дозволила автору повністю реалізувати поставлені ним у своєму дослідженні мету та завдання.

Також слід зазначити про вдале концептуальне вирішення завдань

дисертаційної роботи. Так, наприклад, правильний логічний порядок подачі матеріалу дозволив автору висвітлити основні аспекти досліджуваної ним теми, побудувати достатньо переконливу систему аргументації, що відображає як предмет дослідження, так і власну авторську позицію. Всі відповідні положення викладено в дисертації логічно, послідовно та стилістично довершено. Звертає на себе увагу вільне володіння дисертантом матеріалом, що стосується теми дослідження. Це свідчить про його досконале знання теми дослідження та використаних ним джерел, здатність до аналізу досліджуваної теми, вміння застосовувати сучасні наукові методи пізнання для вирішення конкретних теоретико-правових проблем, поставлених у розділах роботи.

Наукові положення, висновки та рекомендації, викладені у дисертації є теоретично обґрунтованими, що забезпечується застосуванням раціональної сукупності сучасних загальнонаукових і спеціальних методів та прийомів наукового пізнання. Так, базисом дослідження став метод діалектики, який використовувався під час аналізу різних аспектів відшкодування моральної шкоди, заподіяної дискримінацією у сфері праці, в їх взаємозв'язку й взаємозумовленості як причинно-наслідкових зв'язків (підрозділи 1.1; 2.1; 2.2; 2.3; 3.1; 3.2).

Ключовими на шляху до встановлення істини в дослідженні стали такі методи, як-от: індуктивний, дедуктивний, аналіз і синтез, компаративістичний, ретроспективний та ін. Індуктивний метод застосовувався для узагальнення фактів національного, міжнародного та зарубіжного досвіду до регулювання відшкодування моральної шкоди, заподіяної дискримінацією у сфері праці (підрозділи 2.2; 2.3; 3.1; 3.2). Дедуктивний метод у роботі використовувався, щоб установити причинно-наслідкові зв'язки впливу завдання моральної шкоди, заподіяної дискримінацією у сфері праці, на різні етапи виникнення трудових та пов'язаних із ними відносин (підрозділи 1.1; 1.2; 2.1; 2.2; 2.3). Метод аналізу слугував всебічному осмисленню законодавчого підґрунтя як на вітчизняній арені, так і в міжнародній та зарубіжній практиці щодо порушеної проблематики (підрозділи 1.1; 1.2; 2.1; 2.2; 2.3; 3.1; 3.2). Компаративістичний метод

використано під час досягнення міжнародних і зарубіжних підходів щодо відшкодування моральної шкоди, заподіяної дискримінацією у сфері праці (підрозділи 3.1; 3.2). Ретроспективний метод став у нагоді під час занурення в історичні корені правової регламентації відшкодування моральної шкоди, заподіяної дискримінацією у сфері праці (підрозділи 1.1; 1.2). Метод синтезу задіяно під час формулювання висновків та пропозицій у результаті дослідження. У роботі знайшли відбиття також деякі інші наукові методи.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що дисертація є цілісним дослідженням у науці трудового права, яке, покладаючись на ґрунтовні результати проведеного дослідження, враховуючи попередні наукові надбання вчених у різних галузях права, економіки та психології, багатосторонній аналіз міжнародного та зарубіжного досвіду, а також судової практики, дозволило сформулювати дисертанту авторські висновки, пропозиції та рекомендації щодо відшкодування моральної шкоди, заподіяної дискримінацією у сфері праці. Новизна рукопису, який поданий на захист, знайшла відображення в таких науково-теоретичних положеннях, висновках і пропозиціях.

Так, автором уперше висловлено пропозицію щодо специфічних принципів, які стосуються саме трудо-правових випадків дискримінації у сфері праці, а саме: принцип «модифікуючих факторів», принцип співмірності та принцип безумовного стягнення моральної шкоди. Також В. В. Россолов уперше аргументував, що доведення чи не доведення факту того, що особа була звільнена незаконно, і поновлення на роботі чи відмова від цього, не впливає на встановлення фактів дискримінації та можливості відшкодування моральної шкоди в разі доведення таких фактів. Це не взаємозалежні та не взаємовиключні факти. Автор вдало довів, що компенсація завданої моральної шкоди не поглинається самим фактом відновлення попереднього становища особи, яке існувало до порушення трудових правовідносин, шляхом поновлення на роботі, а має самостійне юридичне значення.

Окрім цього, у дисертації запропоновано запровадити єдиний виняток із «заборони» фіксованої компенсації моральної шкоди за дискримінаційну поведінку роботодавця як компенсацію за відмову в доступі до роботи, де кандидат на посаду і так не був би призначений у силу його ділових якостей.

В. В. Россолов установив на підставі міжнародної та зарубіжної практики, що відшкодування моральної шкоди у випадках дискримінації у сфері праці має бути реальним, адекватним, ефективним, переконливим та пропорційним.

Дисертант удосконалив науковий підхід до розуміння моральної шкоди у сфері трудового права як завдання працівнику неправомірними діями (бездіяльністю) роботодавця негативного впливу, що порушує (або посягає на) його трудові права, передбачені законодавством. Відшкодування цієї шкоди не залежить від задоволення чи відмови в задоволенні інших позовних вимог працівника. У роботі дисертанта наведені новітні наукові бачення щодо рекомендованих дій для зменшення ризику позову про відшкодування моральної шкоди за дискримінацію у трудових відносинах, як-от: упровадження політики недискримінації в компанії; збереження та аналіз усіх даних про дії, вжиті для застосування таких політик; уникнення звільнення працівників, які належать до вразливих груп, із причин, пов'язаних із їхньою приналежністю до таких груп; наявність достатніх доказів для звільнення, щоб підтвердити виправдане та недискримінаційне звільнення.

У дисертації В. В. Россолова набули подальшого розвитку наукова позиція щодо розуміння категорії «відшкодування» моральної шкоди, що є процедурно-процесуальною стороною здійснення сатисфакції моральної шкоди, тоді як «компенсація» – це вже конкретне вираження такого відшкодування у грошовій чи іншій формі; а також науковий погляд на зобов'язання національних суддів застосовувати принцип примату антидискримінаційного законодавства ЄС.

Повнота викладу одержаних результатів. Основні результати дисертаційної роботи викладено у 3-х наукових статтях, опублікованих у фахових виданнях, і 3 тезах доповідей на міжнародних та всеукраїнських

науково-практичних конференціях.

Узагальнюючи наведене, можемо констатувати, що дисертація Россолова Вячеслава Володимировича виконана на високому науковому рівні, про що свідчить чітко сформульовані ключові проблеми дослідження, високий ступінь обґрунтованості та достовірності наукових положень і висновків, зроблених у ньому, наукова новизна та практична значимість низки одержаних результатів.

Дискусійні положення та зауваження до дисертації. Загалом позитивно оцінюючи дисертаційну роботу Россолова Вячеслава Володимировича, водночас вважаємо за необхідне звернути увагу на деякі питання, які могли б слугувати предметом подальших наукових досліджень чи певної дискусії під час публічного захисту.

1. У роботі детально аналізуються різноманітні аспекти процесу відшкодування моральної шкоди, зокрема із урахуванням різних наукових підходів і практичних контекстів. Водночас, у спеціальній науковій літературі, а також у правозастосовчій діяльності, досить поширеним є використання такої категорії, як «компенсація» моральної шкоди. Саме тому постає питання, що досить часто порушується у дискурсі — чи можна вважати категорії «відшкодування» та «компенсація» моральної шкоди поняттями, що взаємозамінюються у контексті їхнього застосування та тлумачення у правовій та науковій практиці. Враховуючи глибоке знайомство дисертанта із тематикою дослідження, цікаво було б дізнатися його позицію щодо цього питання, адже аналіз і визначення меж, у яких ці поняття можуть бути синонімами, а в яких — мають відмінне значення та функціональне навантаження, є важливим для теоретичного обґрунтування і практичної реалізації правових інструментів, що застосовуються для відшкодування моральної шкоди.

2. На практиці судового розгляду значна кількість випадків, коли колишні працівники, оскаржуючи своє звільнення, вважаючи його протиправним, звертаються із позовами про поновлення на роботі, одночасно порушуючи питання щодо відшкодування моральної шкоди, з урахуванням

того, що таке звільнення (за їхнім твердженням) спричинило моральні страждання, психологічний дискомфорт або інші нематеріальні збитки, що мають дискримінаційне походження. У зв'язку з цим виникає складне і багатовимірне питання щодо визначення межі — чи кожне незаконне звільнення, навіть за умови, що згодом працівник був поновлений на посаді, повинне автоматично розглядатися як апріорі дискримінаційне, або ж необхідно аналізувати конкретні обставини, мотиви і підстави звільнення, щоб стверджувати про його дискримінаційний характер. Відтак, у контекст теми дослідження дисертанта важлива позиція дослідника щодо цієї проблематики: чи виправдано у теоретичному і практичному плані застосовувати припущення, що будь-яке неправомірне звільнення, яке супроводжувалося моральною шкодою, є, за своєю природою, дискримінаційним за визначенням, чи слід виходити з індивідуального аналізу ситуації з урахуванням її конкретних обставин та підстав звільнення, зокрема мотивів, або ознак, що вказують на дискримінаційний характер дій роботодавця.

3. У роботі особливу увагу привертає детальний аналіз великого обсягу судової практики, з урахуванням її ретельного відбору та аргументованого використання для ілюстрування ключових аспектів досліджуваної проблеми. Важливо відзначити, що в дисертаційній роботі наведені лише окремі та стисло викладені приклади судових рішень, що зумовлено необхідністю зосередитися на найбільш репрезентативних і значущих для теми, водночас не охоплюючи весь обсяг існуючих у правовій практиці рішень, зважаючи на їхню кількість і різноманітність. У такому підході дисертант прагне максимально чітко і глибоко проаналізувати та систематизувати судову практику, щоб обґрунтувати теоретичні висновки і рекомендації. У зв'язку з цим виникає цілком логічне та важливе питання: наскільки вдалося дисертанту з'ясувати, чи суди у своїх рішеннях роблять чіткі та аргументовані висновки щодо наявності або відсутності дискримінаційних ознак у конкретних діях роботодавців стосовно працівників? Чи вдається

судовій практиці виявляти ознаки дискримінації, базуючись на аналізі фактів, підстав звільнень, мотивів, обставин, що зазначаються у справах? І наскільки ці висновки є послідовними, аргументованими та здатними слугувати основою для формулювання теоретичних положень і правових рекомендацій у цій сфері? Відповіді на ці питання мають великий науковий і практичний інтерес, оскільки саме судова практика визначає реальні механізми застосування правових норм у державі, і її аналіз — ключовий елемент усього дослідження.

Водночас висловлені пропозиції та зауваження не створюють суттєвого впливу на високий рівень виконаної дисертаційної роботи. Теоретичні результати й наукові положення, які містяться в дисертації, характеризуються єдністю змісту і свідчать про особистий вклад дисертанта в науку трудового права. Крім того, висловлені зауваження не ставлять під сумнів значимість роботи, достовірність її висновків, наукову новизну та вагомість одержаних результатів з урахуванням фундаментальності проблематики.

Загальний висновок. Дисертаційна робота виконана на високому теоретичному рівні, матеріал дисертації викладено в логічній послідовності, всі висновки отримали необхідну й достатню теоретичну аргументацію та є методологічно обґрунтованими. За своїм змістом і загальною спрямованістю дисертаційне дослідження Россолова Вячеслава Володимировича відповідає обраній ним спеціальності 081 – «Право», робота пройшла належну апробацію. Дисертація є самостійною завершеною роботою, в якій відсутні порушення академічної доброчесності. Оформлення дисертації в цілому відповідає встановленим НАЗЯВО вимогам.

Керуючись вищевикладеним, робимо висновок, що дисертація Россолова Вячеслава Володимировича на тему «Відшкодування моральної шкоди, заподіяної дискримінацією у сфері праці», подана на здобуття ступеня доктора філософії, відповідає вимогам Порядку підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у вищих навчальних закладах

(наукових установах), затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 23 березня 2016 року № 261 (у редакції постанови Кабінету Міністрів України від 19 травня 2023 р.), п. 6 Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 року № 44, а її автор, Россолов Вячеслав Володимирович, заслуговує на присудження йому ступеня доктора філософії за спеціальністю 081-Право.

Офіційний опонент:

**Доктор юридичних наук, професор
професор кафедри цивільного права і процесу
Донецького національного університету
імені Василя Стуса**

Лілія АМЕЛІЧЕВА

